

Tomasz Karpiński

Wojskowy Sąd Okręgowy nr III w Poznaniu (1945–1949) : dzieje urzędu i registratury

Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej 6, 135-157

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Karpiński

WOJSKOWY SĄD OKRĘGOWY NR III W POZNANIU (1945–1949). DZIEJE URZĘDU I REGISTRATORY

Wojskowy Sąd Okręgowy nr III w Poznaniu (wcześniej Sąd Poznańskiego Okręgu Wojskowego) nie doczekał się osobnego artykułu lub monografii¹. Ten brak zainteresowania badaczy wynika z jednej strony z kontrowersji spowodowanych działalnością sądu, z drugiej – z braku źródeł niezbędnych do przeprowadzenia analizy jego struktury lub działalności. Z pierwszego roku funkcjonowania sądu, dzięki przekazaniu w 1955 r. kompletu akt do Centralnego Archiwum Wojskowego, zachowało się najwięcej informacji. Natomiast okres 1946–1949 ze względu na zniszczenie niemal wszystkich dokumentów administracyjno-gospodarczych i sądowych jest niemal nierozpoznany.

Łukę tę można tylko częściowo zapełnić wiadomościami uzyskanymi w inny sposób. Znajduje tu oczywiście zastosowanie metoda zaproponowana przed laty przez Kazimierza Konarskiego, który wskazywał, że urzędy będące w bezpośredniej relacji mają w swoich registraturach minuty pism własnych (lub pierwsze ich kopie) i oryginały pism otrzymywanych (lub dalsze ich kopie)². Niektóre istotne dokumenty, tj. sprawozdania i protokoły kontroli wytwarzane w kilku egzemplarzach, były przechowywane nie tylko w registraturze sądu, w którym powstawały, lecz także rozsyłano je do instytucji zwierzchnich, np. Wydziału Sądownictwa Wojennego, Departamentu Służby Sprawiedliwości Ministerstwa Obrony Narodowej lub Najwyższego Sądu Wojskowego, gdzie zachowały się do dzisiaj.

Następnym sposobem pozwalającym na uzupełnienie wiedzy o działalności WSO nr III w Poznaniu jest metoda historyczno-ustrojowa. Analiza obowiązujących aktów prawnych – przede wszystkim niższego rzędu – wydawanych przez wojskowe organy nadrzędne, głównie w formie okólników i rozkazów, pozwala na określenie granic zmian właściwości terytorialnych i podmiotowych poznańskiego sądu, a także na wskazanie zakresu wykonywanych zadań. Ze względu na wojskowy charakter sądu informacje związane z WSO nr III w Poznaniu można z powodzeniem znaleźć w rozkazach,

¹ Istnieje maszynopis pracy byłego prezesa Sądu Najwyższego Bogdana Dziecioła, autora wielu publikacji dotyczących sądownictwa wojskowego, poświęconej WSO nr III w Poznaniu. Obecnie znajduje się on w CAW, gdzie został przekazany przez Wojskowy Instytut Historyczny (dawna sygn. WIH, Materiały i Dokumenty, IV/96/203).

² K. Konarski, *Podstawowe zasady archiwistyki*, „Archeion” 1951, t. XIX–XX, s. 31–32.

zarządzeniach i okólnikach, m.in. Komendy Garnizonu Poznań, Dowództwa Pomorskiego Okręgu Wojskowego, Departamentu Służby Sprawiedliwości MON, Najwyższego Sądu Wojskowego, Sztabu Generalnego, ministra obrony narodowej i wielu innych.

Pierwszym powojennym wojskowym sądem utworzonym na terenie Poznania był Sąd Poznańskiego Okręgu Wojskowego. Początkowo w miejsce sądu okręgowego planowano utworzyć wojskowy sąd garnizonowy. Rozkazem naczelnego dowódcy Wojska Polskiego nr 15 z 25 stycznia 1945 r., do 20 lutego 1945 r. zamierzano zorganizować dwa takie sądy: w Poznaniu i Toruniu. Ze względu na trwające jeszcze w tym czasie walki tymczasową siedzibą sądu poznańskiego miał być Konin³. Wkrótce z koncepcji tej zrezygnowano z uwagi na ulokowanie w mieście Dowództwa Poznańskiego Okręgu Wojskowego⁴. Rozkazem naczelnego dowódcy Wojska Polskiego nr 23/Org. z 1 lutego 1945 r. na terenie województwa poznańskiego do 1 marca miano utworzyć Poznański Okręg Wojskowy zgodnie z etatem D1/17⁵. W strukturze Sztabu Dowództwa Okręgu rozkaz ten przewidywał również sąd wojskowy o randze okręgowego. Od maja do sierpnia na terenie Poznania znajdowała się także siedziba Sądu Wojskowego 2. Armii Wojska Polskiego, który w tym czasie koegzystował z Sądem Poznańskiego Okręgu Wojskowego⁶. Akta Sądu Wojskowego 2. Armii WP przekazane zostały do Sądu Pomorskiego Okręgu Wojskowego w Bydgoszczy (później Wojskowy Sąd Okręgowy nr II w Bydgoszczy)⁷.

Prezesa i wiceprezesa powołano 22 lutego 1945 r. razem z większością sędziów i ob-sadą administracyjną instytucji⁸. Personel placówki rozpoczął służbę 1 marca w składzie: prezes, zastępca, trzech sędziów, starszy sekretarz sądowy, sekretarz i sekretarz statystyk⁹. Siódmego marca sąd otrzymał w użytkowanie budynek przy ul. Wyspiańskiego 2¹⁰. Jednakże dopiero 12 marca na podstawie Rozkazu Naczelnego Dowództwa WP – Sztabu Głównego Oddziału Organizacyjno-Etatowego nr 0408/019 z 7 marca 1945 r. oficjalnie sformowano sąd okręgowy przy Poznańskim Okręgu Wojskowym, o czym prezesa sądu w Poznaniu dr. Władysława Garnowskiego¹¹ poinformowano pismem Wydziału Sądownictwa Wojennego NDWP nr 0452. Pierwszy rozkaz regulujący procedury

³ CAW, III.432.39, k. 26. W myśl przytoczonego rozkazu Wojskowego Sądu Garnizonowego w Poznaniu nigdy nie zorganizowano.

⁴ A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003, s. 183.

⁵ AIPN, 827/2998, Teczka nr 06/I, Zarządzenia Naczelnego Dowództwa, k. 8; *Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych*, t. I, oprac. L. Ponahajba, Warszawa 1958, s. 331–332.

⁶ B. Dziecioł, *Sądy wojenne po zakończeniu działań zbrojnych na froncie (maj–grudzień 1945)*, Warszawa 2001, s. 149.

⁷ AMON, 161/91/3648, DSS MON, Teczka nr 0015/49, Protokoły zdawczo-odbiorcze, t. 1, Protokół zdawczo-odbiorczy przekazania agend sądu WSO II w Bydgoszczy, 30 VI 1949 r., k. 299–300.

⁸ B. Dziecioł, *Sądownictwo wojenne w czasie walk frontowych (12 stycznia – 8 maja 1945 r.)*, Warszawa 2001, s. 272.

⁹ AIPN, 827/3006, WSO III, Teczka nr 012/45, Rozkazy wewnętrzne WSO, k. 3; AIPN, 827/3024, WSO III, Teczka nr 9/45, Sprawy kame, k. 183.

¹⁰ AIPN, 827/3024, WSO III, Teczka nr 9/45, Sprawy kame, k. 183.

¹¹ Zob. biogram Władysława Garnowskiego w: K. Szwaagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków–Wrocław 2005, s. 301; R. Leśkiewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946–1955). Organizacja, funkcjonowanie, procesy archiwotwórcze*, Warszawa–Poznań 2009, s. 92–93.

urzędowania wydano dopiero 21 marca¹². Dwa dni później zinwentaryzowano majątek ruchomy sądu¹³.

Etat D1/17 przewidywał dla sądu okręgu wojskowego w okresie wojny osiemnastu pracowników, w tym siedmiu oficerów, czterech podoficerów i siedmiu szeregowych¹⁴. W czasie pokoju natomiast personel miał zostać ograniczony do dwunastu żołnierzy (jedenastu oficerów i jednego szeregowego) i trzech pracowników kontraktowych (cywilnych)¹⁵.

Dokładnie rok po pierwszych decyzjach personalnych, 22 lutego 1946 r., etat sądu zmieniono na 31/1, zwiększając stan osobowy do dwunastu oficerów, dwóch podoficerów, czterech szeregowych oraz czterech pracowników kontraktowych. Oprócz tego w etacie znalazły się samochody – osobowy (BMW g-1-36-62¹⁶) i ciężarowy (GAZ AA¹⁷), dwie maszyny do pisania, cztery karabinki wzór 38, jednaście pistoletów i jeden automat¹⁸. Na początku 1947 r. w miejsce uszkodzonego BMW sąd otrzymał samochód ciężarowy marki Chevrolet¹⁹.

W tym też czasie większość starej kadry WSO w Poznaniu (także prezes i wiceprezes) została skierowana do właśnie sformowanego WSR w Poznaniu²⁰. Nowym prezesem został ppłk Stanisław Drzymała (od 17 czerwca 1946 r. funkcję tę pełnił mjr Franciszek Szeliński, oficjalnie powołany na to stanowisko 5 lipca 1946 r.), a wiceprezesem – mjr Gotfryd Ostrowski (do sierpnia 1946 r., później został zastąpiony przez Michała Frankowskiego). Stanowiska sędziów objęli wówczas kpt. Stanisław Czajkowski i kpt. Kazimierz Tasiemski, na asesorów natomiast wyznaczono ppor. Aleksandra Borowskiego i por. Zdzisława Kanclerzewskiego (przybył dopiero we wrześniu, wcześniej na tym stanowisku był wakat). Późniejszymi prezesami WSO byli: mjr Franciszek Szeliński, Czesław Ratyński, Czesław Konieczny, Piotr Parzeniecki i Kazimierz Tasiemski – faktycznie pełniący obowiązki prezesa podczas nieobecności Parzenieckiego²¹.

¹² B. Dzieciół, *Sądownictwo wojenne w czasie walk...*, s. 272; AIPN, 827/3006, WSO III, Teczka nr 012/45, Rozkazy wewnętrzne WSO, k. 1.

¹³ AIPN, 827/3024, WSO III, Teczka nr 9/45, Sprawy karne, k. 183.

¹⁴ AIPN, 827/2997, WSO III, Teczka nr 05/45, Rozkazy personalne, Wyciąg z etatu Dowództwa Okręgu Wojskowego w Poznaniu.

¹⁵ AIPN, 827/3004, Teczka nr 08/45, Ewidencja personalna pracowników, Wyciąg z etatu 1/46, k. 170.

¹⁶ AIPN, 827/3025, WSO III, Teczka nr 9/45, Korespondencja wychodząca, t. 1, k. 5.

¹⁷ AIPN, 827/3026, WSO III, Teczka nr 10/45, Korespondencja ogólna przychodząca, k. 67.

¹⁸ AIPN, 827/3004, WSO III, Teczka nr 08/45, Ewidencja personalna pracowników, Wyciąg z etatu 1/46, k. 38 i nn.

¹⁹ AIPN, 807/13, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 2, k. 72.

²⁰ AIPN, 807/12, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1, k. 41.

²¹ Biogramy sędziów opublikował Krzysztof Szwaagrzyk. Zob. K. Szwaagrzyk, *op. cit.*, s. 281, 286, 296–297, 324, 393–394, 438, 447. Z. Kanclerzewski pełnił później funkcję sędziego WSR w Poznaniu, a od listopada 1947 r. sędziego Wydziału Zamiejscowego w Poznaniu Wojskowego Sądu PKP. Zob. AIPN, 807/731, Wojskowy Sąd Polskich Kolei Państwowych w Warszawie, Teczka nr 024/47, Sprawozdania i wykazy statystyczne Wydziału Zamiejscowego w Poznaniu, k. 3. Ustalenie dokładnych okresów sprawowania funkcji prezesów sądu jest wykluczone na podstawie cytowanej literatury. Zob. okres sprawowania tej funkcji przez Czesława Koniecznego – prezes od 16 VIII 1948 r. do 5 I 1949 r. (K. Szwaagrzyk, *op. cit.*, s. 336) oraz przez Piotra Parzenieckiego – od 24 XI 1948 r. do 27 V 1949 r. (*ibidem*, s. 396).

Kierownikiem sekretariatu został ppor. Stanisław Bobrowski, zastąpiony później przez por. Franciszka Miliana, a sekretarzami sądowymi byli: por. Edmund Dramowicz (odeszedł w sierpniu 1946 r.), chor. Halina Olszewska (odeszła w czerwcu 1946 r.), ppor. Ryszard Czarkowski, por. Antoni Chołdrych (przybył we wrześniu 1946 r., później został kierownikiem sekretariatu WSO nr III i WSG w Poznaniu), por. Stefan Cieślak (przybył w czerwcu 1946 r.), chor. Włodzimierz Przyłucki (mianowany w czerwcu 1946 r.). Ponadto w sądzie pracowali przewidziani w etacie żołnierze służby zasadniczej i cywilni pracownicy kontraktowi – dwaj pisarze i dwie maszynistki²².

Całkowita niemal wymiana kadry sądu spowodowana była natychmiastową potrzebą skierowania do WSR doświadczonych pracowników, potrafiących sprostać olbrzymiemu napływowi spraw o istotnym dla ówczesnej władzy ciężarze gatunkowym. Niemniej jednak sytuacja ta wywołała pewne trudności w funkcjonowaniu sądu.

Nowy etat sądu przewidywał także stanowisko archiwariusza, które powierzono chor. Włodzimierzowi Przyłuckiemu. W maju 1946 r. awansował on na sekretarza sądowego²³. Później stanowisko objął po nim ppor. Jan Tomaszczuk. Funkcja archiwariusza istniała wprawdzie także wcześniej, jednak nie umieszczono jej oficjalnie w etacie. Sprawowana była w tym okresie przez Dymitra Sytego²⁴ (od 25 sierpnia 1945 r.), a następnie przez Józefa Włodykę²⁵ (od 2 listopada 1945 r.). Wprowadzenie archiwariusza do etatu związane było z wejściem w życie Okólnika nr 010 wydanego przez DSS MON, w którym sądom wojskowym nakazano zaprowadzić księgę archiwalną i archiwa podręczne sądów²⁶.

Etat 31/1 wkrótce zmieniono, zmniejszając liczbę stanowisk do dziewiętnastu (jedenaście oficerów, czterech podoficerów i szeregowych, czterech cywili). Należy jednak zauważyć, że w rzeczywistości w sądzie obsadzonych było od piętnastu do szesnastu stanowisk, pozostałe stanowiły wakaty²⁷. W nowym etacie nie wyróżniono już archiwariusza, a jego obowiązki na podstawie przepisów (m.in. § 23 Tymczasowego regulaminu urzędowania sądów i prokuratur wojskowych²⁸) powierzono kierownikowi sekretariatu.

O niewystarczającej liczbie pracowników prezes Władysław Garnowski nieustannie meldował Naczelnemu Sądowi Wojskowemu i Dowództwu Okręgu Wojskowego, który odpowiadał za zaopatrzenie sądu w materiały trwałe, zabezpieczenie jego potrzeb finansowych i żołnierzy oraz uzupełnianie składu personalnego przez żołnierzy. Proponował

²² Plut. Marian Kuszak – ekspedytor; kpr. Stanisław Dyrda i szer. Czesław Skrzypczak – szoferzy; szer. Florian Bigelmajer, szer. Piotr Karasiewicz i szer. Jan Paliwoda – gońcy; szer. Stanisław Grzelak i Franciszek Czepnik – ordynansi prezesa sądu; Leon Korytkowski, Stanisława Mielniczuk, Janina Dudzińska i Ludomira Kopydłowska. AIPN, 807/12, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1, k. 80–80v, 135, 153, 179; AIPN, 807/13, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 2, k. 56–57.

²³ AIPN Po, 402/2, WSO III, Teczka nr 08/46, Ewidencja personalna WSO, k. 104, 112.

²⁴ AIPN, 827/3006, WSO III, Teczka nr 012/45, Rozkazy wewnętrzne WSO, Rozkaz nr 32 z 25 VIII 1945 r., k. 35. Dymitr Syty rozpoczął służbę w WSO jako sekretarz.

²⁵ *Ibidem*, Rozkaz nr 48, k. 51. Józef Włodyka bardzo szybko awansował, odznaczając się nieprzeciętnymi zdolnościami i uznaniem w oczach przełożonych. Wkrótce objął stanowisko kierownika sekretariatu WSR w Poznaniu, a od 1955 r. do 1974 r. pełnił podobną funkcję w WSG (II) w Poznaniu.

²⁶ AIPN, 807/2999, WSO III, Teczka nr 06/II/45, Okólniki i zarządzenia NSW, t. 2, s. 32–33.

²⁷ AMON, 161/91/3633, DSS MON, Teczka nr 0017/48, Inspekcje wojskowych sądów i prokuratur, k. 434.

²⁸ AIPN Rz, 122/12, WSR w Rzeszowie, Tymczasowy regulamin urzędowania sądów i prokuratur wojskowych. Część I. Biurowość w sprawach karnych, k. 49–80.

on zwiększenie stanu osobowego, a także utworzenie na podległym sobie terenie kilku nowych sądów garnizonowych, które skuteczniej mogłyby sprawować wymiar sprawiedliwości w miejscowościach znacznie oddalonych od Poznania²⁹.

Zwiększenie obsady personalnej sądu było pilną kwestią, zwłaszcza wobec znacznego wzrostu liczby rozpatrywanych spraw na początku 1946 r. W samym tylko styczniu wpłynęło ich 300, w lutym – 250, a w marcu – 141³⁰. Sytuacja ustabilizowała się ostаточно w kwietniu na poziomie około 50–70 nowych spraw miesięcznie. Wiele z nich kierowano odtąd do wojskowych sądów rejonowych w Poznaniu i Bydgoszczy, które działały na terenie Dowództwa Okręgu Wojskowego nr III³¹.

W 1945 r. w Poznaniu znajdowało się tylko pięciu obrońców wojskowych, którzy mieli uprawnienia do stawania przed sądami wojskowymi. Byli to: Witold Lompa, Jan Macwaldowski, Marian Podbiera, Marian Schroeder i Eugeniusz Urbański³². W następnym roku pozostało ich już tylko czterech, a mianowicie: dr Kazimierz Nowosielski, dr Alfred Oleksy, Marian Schroeder i dr Stanisław Hejmowski³³. Później liczba obrońców wojskowych wzrosła, m.in. dzięki przejściu części byłych sędziów wojskowych do adwokatury³⁴.

Początkowy okres istnienia sądu związany był z zaspokajaniem najpilniejszych potrzeb. Nieustannie borykano się z brakiem sprzętu kancelaryjnego i biurowego, w tym mebli i przyborów do pisania. Od marca do końca kwietnia sąd posługiwał się pieczęcią wpływu o treści: „Wojsko Polskie. Wojskowy Sąd Garnizonowy w Poznaniu. Wpłynęło dn. ... 194... r. Nr...”, a zamiast pieczęci nagłówkowej stosowano odbicie maszynowe³⁵. Używanie dawnej pieczęci WSG powodowało wiele komplikacji, gdyż adresaci kierowali pisma właśnie do tego sądu. Dopiero 8 maja 1945 r. wprowadzono poprawione pieczęcie z tłokiem: „Wojskowy Sąd Okręgu Poznańskiego”³⁶.

Pierwotnie w pismach urzędowych i w aktach stosowano nazwę: „Wojskowy Sąd Okręgu Poznańskiego”. Po wejściu w życie Zarządzenia Naczelnego Dowództwa WP nr 02 z dnia 14 listopada 1945 r., wprowadzającego numerację dla okręgów wojskowych³⁷, sąd w Poznaniu przyjął nazwę: „Okręgowy Sąd Wojskowy nr 3 w Poznaniu”, choć jeszcze w pierwszym półroczu 1946 r. wymiennie stosowano obie prezenty³⁸. Prawdopodobnie zmieniły się także wtedy pieczęcie urzędowe: „Wojsko Polskie. Wojskowy Sąd Okręgu Poznańskiego”. Nieco później upowszechniła się nazwa: „Wojskowy Sąd

²⁹ AIPN, 827/3009, WSO III, Teczka nr 015/45, Nadzór, k. 144–146.

³⁰ AIPN, 807/12, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1, k. 17, 40–40v, 46.

³¹ *Ibidem*, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1; AIPN, 807/13, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 2.

³² AIPN, 878/7, NSW, Teczka nr 0015/45, Pisma Oddziału Ustawodawczo-Prawnego, k. 58–59.

³³ AIPN, 807/12, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1, k. 24.

³⁴ Np. Michał Frankowski, Leon Kaczyński, Leonard Rodziewicz. Szerzej zob. K. Szwagrzyk, *op. cit.*, s. 296, 323, 414.

³⁵ 8 V 1945 r. otrzymano z NSW pieczęcie z właściwą nazwą sądu. AIPN, 827/3003, WSO III, Teczka nr 07/45, Sprawy gospodarcze, k. 28.

³⁶ AIPN, 827/2989, WSO III, Teczka nr 01/45, Rozkazy Naczelnego Dowództwa, t. 1, k. 24 i nn.

³⁷ B. Dziegiel, *Sądownictwo wojenne w czasie walk...*, s. 14.

³⁸ AIPN Po, 76/328, So 84/46, Akta sprawy przeciwko Janowi Olejniczakowi i Antoniemu Wiśniewskiemu oskarżonym z art. 11 w zw. z art. 8 Dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie państwa, k. 204, 218.

Okręgowy nr III w Poznaniu”, głównie na skutek regulacji zawartych w § 141 Tymczasowego regulaminu urzędowania sądów i prokuratur wojskowych³⁹.

Wzory pieczęci stosowanych przez Okręgowy Sąd Wojskowy nr 3 w Poznaniu*

Wzór A	Wzór B
<p style="text-align: center;">WOJSKO POLSKIE Wojskowy Sąd Okręgu Poznańskiego Nr 05/46 9 stycznia 1946 r.</p>	<p style="text-align: center;">(orzęł) WOJSKO POLSKIE Okręgowy Sąd Wojskowy nr 3 w Poznaniu Nr 05/46 9 stycznia 1946 r.</p>

* Wzór A stosowany był do połowy 1946 r., wzór B natomiast aż do 1949 r.

Pierwsza siedziba sądu mieściła się przy ul. Wyspiańskiego 2, choć czyniono starania, aby WSO przenieść do zrujnowanego budynku przy ul. Grottgera 5, a następnie do obiektu przy Grottgera 6⁴⁰. Obie lokalizacje nie spełniały jednak wymagań stawianych siedzibie urzędu publicznego. W wyniku stanowczej reakcji prezesa WSO siedziba sądu aż do połowy 1946 r. znajdowała się w pierwotnym miejscu⁴¹. W tym samym budynku mieszkali wraz z rodzinami prezes sądu Władysław Garnowski, kierownik sekretariatu Franciszek Milian, komendant sądu Edmund Dramowicz oraz maszynistka Anna Rożek⁴². Pomimo że w tym czasie sąd miał własną salę rozpraw, publiczne procesy starano się przeprowadzać w większych pomieszczeniach, aby umożliwić udział w nich szerszemu audytorium. Najliczniej obserwowaną rozprawą prowadzoną przez WSO w Poznaniu (potwierdzoną źródłowo) była sprawa przeciwko Jerzemu Gadzinowskiemu ps. „Szary” zorganizowana w sali kina „Pomorzanin” w Bydgoszczy, gdzie miało się zgromadzić przeszło dwa tysiące osób⁴³. Inne procesy pokazowe – przeprowadzane zazwyczaj na terenie jednostek wojskowych – mogły się „cieszyć zainteresowaniem” od 60 do 500 obserwatorów⁴⁴.

W połowie 1946 r. WSO w Poznaniu przeniesiono do budynku przy ul. Matejki 58⁴⁵, gdzie zajmował dziewięć obszernych pomieszczeń na trzecim piętrze, z czego aż dwa przeznaczono na sale rozpraw⁴⁶. Archiwum sądowe, przynajmniej w latach 1948–1949, umiejscowiono w tym samym lokalu co kancelarię tajną, tj. w zakratowanej izbie, oddzielonej obitymi blachą drzwiami, na trzecim piętrze tego budynku⁴⁷.

³⁹ AIPN Rz, 122/12, k. 75.

⁴⁰ AIPN, 827/3024, WSO III, Teczka nr 9/45, Sprawy kame, k. 15.

⁴¹ *Ibidem*, k. 14–15; AIPN, 827/3003, WSO III, Teczka nr 07/45, Sprawy gospodarze, k. 60, 65.

⁴² AIPN, 827/3024, WSO III, Teczka nr 9/45, Sprawy kame, k. 3.

⁴³ AIPN, 807/12, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1, k. 23.

⁴⁴ *Ibidem*, k. 79.

⁴⁵ AIPN Po, 402/2, WSO III, Teczka nr 08/46, Ewidencja personalna WSO, k. 58.

⁴⁶ AMON, 161/91/3633, DSS MON, Teczka nr 0017/48, Inspekcje wojskowych sądów i prokuratur, k. 434, 436v.

⁴⁷ *Ibidem*, k. 208; AMON, 161/91/3644, DSS MON, Teczka nr 0013/49, Inspekcje wojskowych sądów, k. 103.

Sąd przez cały okres istnienia znajdował się na zaopatrzeniu Dowództwa Okręgu Wojskowego nr III w Poznaniu. Oznaczało to, że wszelkie sprawy związane z wyżywieniem, umundurowaniem, uzbrojeniem, wypłatami środków pieniężnych dla świadków, biegłych, tłumaczy i pracowników cywilnych, dostarczaniem maszyn do pisania, przyborów kancelaryjnych, opału, a także z eksploatacją budynku, załatwiano w poszczególnych wydziałach DOW. Sprawami administracyjno-gospodarczymi ze strony sądu zajmował się komendant sądu, ale od końca 1946 r. większość jego funkcji przejął kierownik sekretariatu⁴⁸.

Pierwszą sprawę karną zarejestrowano w repertorium sądowym w dniu 27 marca 1945 r., a pierwsze rozprawy przeprowadzano w więzieniu karno-śledczym w Poznaniu⁴⁹. Później – po wyposażeniu sali rozpraw w niezbędne meble i oporządzenie – rozprawy odbywały się w siedzibie sądu. Pierwszy wyrok zapadł 29 marca 1945 r.⁵⁰

W maju 1945 r. zaczęto zakładać część teczek przedmiotowych, m.in. zawierających korespondencję ogólną sądu⁵¹. Początkowo pisma wchodzące w obręb teczek rzeczowych przechowywano w segregatorach, o czym świadczą ślady otworów zachowane na ocalałej dokumentacji. Następnie w 1955 r. teczki zostały zsyte i zalakowane przez pracowników Sądu Śląskiego Okręgu Wojskowego⁵².

Na temat kancelarii instytucji niewiele można powiedzieć, gdyż zachowały się tylko niektóre teczki administracyjno-gospodarcze, i to tylko z początkowego okresu działania sądu. Wiadomo, że obowiązywał dziennikowy system kancelaryjny, dla którego prowadzono osobne dzienniki dla pism wchodzących i wychodzących, a także osobne dla pism jawnych oraz „tajnych i ściśle tajnych”⁵³. Obieg dokumentów niejawnych oraz kancelarię tajną prowadzono zgodnie z Rozkazem nr 0142 z 9 lipca 1945 r. Wcześniej obowiązujący Okólnik nr 0218/44 nie był w sądzie do końca przestrzegany.

⁴⁸ AIPN, 827/3007, WSO III, Teczka nr 013/45, Sprawozdania Wojskowego Sądu Okręgowego, k. 29; AIPN, 827/3006, WSO III, Teczka nr 012/45, Rozkazy wewnętrzne WSO, Rozkaz nr 35 z 1 IX 1945 r., k. 35; AIPN Rz, 122/12, WSR w Rzeszowie, Tymczasowy regulamin urzędowania sądów i prokuratur wojskowych. Część I. Biurowość w sprawach karnych, § 4–11.

⁴⁹ AIPN, 827/3026, WSO III, Teczka nr 10/45, Korespondencja ogólna przychodząca, k. 41.

⁵⁰ AIPN 827/3024, WSO III, Teczka nr 9/45, Sprawy karne, k. 183.

⁵¹ AIPN, 827/3026, WSO III, Teczka nr 10/45, Korespondencja ogólna przychodząca; AIPN, 827/3025, WSO III, Teczka nr 9/II/45, Korespondencja wychodząca.

⁵² Ślady widoczne w: AIPN, 827/2989, Teczka nr 01/45, Rozkazy Naczelnego Dowództwa; AIPN, 827/3026, Teczka nr 10/45, Korespondencja ogólna przychodząca; AIPN, 827/3025, Teczka nr 9/II/45, Korespondencja wychodząca; AIPN, 827/3021, Teczka bez nr. (sprawy różne); AIPN, 827/3005, Teczka nr 08/45, Ewidencja oficerów WP i podoficerów; AIPN, 827/3002, Teczka nr 06/V/45, Zarządzenia DOW; AIPN, 827/3001, Teczka nr 06/IV/45, Okólniki i zarządzenia DOW Poznań; AIPN, 827/3014, Teczka nr 020/45, Sąd Polowy 14. DP; AIPN, 827/3010, Teczka nr 015/45, Nadzór nad OSH; AIPN, 827/3027, Wyroki WS 14. DP; AIPN, 827/3013, Teczka nr 019/45, Sąd Polowy 5. DP; AIPN, 827/2992, Teczka nr 02/45, Rozkazy Wydziału Sądownictwa Wojennego; AIPN, 827/2998, Teczka nr 06/II/45, Zarządzenia Naczelnego Dowództwa; AIPN Po, 402/2, Teczka nr 08/46, Ewidencja personalna WSO.

⁵³ AMON, 161/91/3644, DSS MON, Teczka nr 0013/49, Inspekcje sądów wojskowych, k. 103v.

Wzór dziennika korespondencji tajnej i ściśle tajnej wychodzącej

Lp. wychodząca	Adresat	Krótką treść	Ilość arkuszy załączników	Jaki wchodzący nr jest wykonywany	Nr teczki, gdzie się znajduje odpis	Uwagi

Wzór dziennika korespondencji tajnej i ściśle tajnej wpływającej

Lp. wpły-w[ająca]	Nr wpływającego dokumentu	Data dokumentu dzień i miesiąc	Skąd lub do kogo wpłynął dokument	Krótką treść	Ilość ark[uszy] załączników	Nr teczki, gdzie się znajduje dokument	Uwagi

Z kontroli przeprowadzonej w sądzie 20 kwietnia 1945 r. wynika, że pisma wchodzące i wychodzące rejestrowano w jednym dzienniku, a księgi sądowe nie zostały ponumerowane, przeszyte i opieczętowane. Ponadto teczki przedmiotowe pozbawione były opisu spraw na początku, a część pism została wszyta nieprawidłowo. Dokumentacja tajna i ściśle tajna zamiast w sejfie przechowywana była w żelaznej skrzyni⁵⁴. Wszystkie usterki nakazano niezwłocznie usunąć. Zaistniałe nieprawidłowości wynikały z braku znajomości obowiązującego Rozkazu nr 0142/45, którego sąd nie otrzymał. Zarówno w 1947 r., jak i w 1948 r. dla pism niejawnych założono dziesięć teczek aktowych⁵⁵.

⁵⁴ AIPN, 827/2992, WSO III, Teczka nr 02/45, Rozkazy Wydziału Sądownictwa Wojennego, k. 4.

⁵⁵ Były to: Teczka nr 01 – rozkazy, zarządzenia i okólniki MON; Teczka nr 02 – rozkazy, pisma, okólniki i zarządzenia DSS MON; Teczka nr 3 – rozkazy, pisma, okólniki i zarządzenia NSW i NPW; Teczka nr 04 – rozkazy, okólniki, zarządzenia i pisma DOW III; Teczka nr 05 – sprawy związane z OSH, obrońcami wojskowymi i ławnikami; Teczka nr 06 – sprawozdania, raporty i pisma sądów podległych (w 1948 r. zawierała sprawozdania i raporty WSG w Łodzi); Teczka nr 07 – korespondencja własna, wychodząca; Teczka nr 08 – korespondencja ogólna, wpływająca (w 1947 r. zawierała sprawozdania i raporty z Sądu 4. DP); Teczka nr 09 – rozkazy i zarządzenia specjalne (w 1947 r. zawierała sprawozdania i raporty z Sądu 5. DP); Teczka nr 0010 – korespondencja ściśle tajna (założona w 1948 r.). AMON, 161/91/3633, DSS MON, Teczka nr 0017/48, Inspekcje sądów wojskowych i prokuratur, k. 209–210; AMON, 161/91/3644, DSS MON, Teczka nr 0013/49, Inspekcje sądów wojskowych, k. 103v.

Pewien obraz na jednostki kancelaryjne daje protokół sporządzony 17 czerwca 1946 r. w WSO w Poznaniu w czasie przekazania agend szefa sądu przez ppłk. dr. Stanisława Drzymałę mjr. Franciszkowi Szelińskiemu⁵⁶. Dokument wymienia nie tylko książki i wykazy sądowe prowadzone w placówce, lecz także pieczęcie oraz pomocnicze urządzenia ewidencyjne, w tym te nierejestrowane, a więc mające charakter manipulacyjny. Na jego podstawie możemy dokonać analizy zarówno dokumentacji administracyjno-gospodarczej, jak i mienia ruchomego znajdującego się na stanie sądu tuż po wojnie⁵⁷. Porównując tę listę z inwentarzem sporządzonym w wyniku Rozkazu DOW nr 6/45 z 18 maja 1945 r. (stan na dzień 28 maja), możemy zauważyć, że w posiadaniu sądu pierwotnie znajdowało się dużo więcej mebli i krzeseł, które częściowo zagospodarowano do kwater dla pracowników WSO zamieszkałych w budynku sądowym przy ul. Wyspiańskiego 2⁵⁸. Inne sprzęty, takie jak dwie maszyny do pisania⁵⁹ i stolik, przekazano najprawdopodobniej do nowo utworzonego WSR w Poznaniu⁶⁰.

WSO nr III w Poznaniu prowadził niezwykle aktywną działalność kulturalno-oświatową w mieście. Sędziowie należeli do Zrzeszenia Prawników Demokratów Okręgu Poznańskiego, a także Koła Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Kadra wojskowa i pracownicy cywilni zrzeszeni byli także w Kole Pracy Socjalnej. Od początku istnienia instytucji prezes oraz pozostali sędziowie pisali artykuły do lokalnej prasy i „Wojskowego Przeglądu Prawniczego”, m.in. na temat właściwości sądów wojskowych względem cywili lub funkcjonowania oficerskich sądów honorowych. Organizowano również wycieczki dziennikarskie (np. 7 lipca 1946 r. do Ludwikowa i Żabikowa)⁶¹.

W sprawozdaniach sądu uwidacznia się duży nacisk kadry na działalność profilaktyczno-zapobiegawczą prowadzoną poprzez procesy pokazowe, pracę wychowawczą i pogadanki dla żołnierzy z jednostek wojskowych, w których odnotowano zwiększony

⁵⁶ Przekazanie odbyło się na podstawie pisma DSS MON z 13 VI 1946 r. AIPN Po, 402/2, WSO III, Teczka nr 08/46, Ewidencja personalna WSO, k. 116. W 1945 r. sąd w świetlicy miał również pianino. Zob. AIPN, 827/3024, WSO III, Teczka nr 9/45, Sprawy karne, k. 184, 195. Inwentarz sądowy znajduje się również w Wykazie stanu zaopatrzenia w sprzęt kwaterekowy Wojskowego Sądu Okręgowego w Poznaniu, stan na 1 września 1946 r. Zob.: AIPN, 807/12, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1, k. 166–168. Z powyższego wykazu jednoznacznie wynika, że 90 proc. wyposażenia zaksięgowano jako zdobycz wojenną, a jedynie niewielką ilość mebli (dwa łóża żelazne, szafka nocna, stolik nocny, trzy stoły, osiem krzeseł, kozetka, szafa i pięćdziesiąt żarówek) otrzymano z Wydziału Budowlano-Remontowego i Zakwaterowania Dowództwa Okręgu Wojskowego nr III. Zob. szerzej o sprzęcie kwaterekowym: AIPN, 807/13, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 2, k. 82–84, 86–88.

⁵⁷ AIPN Po, 402/2, WSO III, Teczka nr 08/46, Ewidencja personalna WSO, k. 116.

⁵⁸ AIPN, 827/3003, WSO III w Poznaniu, Teczka nr 07/45, Sprawy gospodarcze, k. 44.

⁵⁹ Sąd w 1945 r. miał maszyny do pisania następujących marek: Reinmetall, Ideal-Naumann, Underwood, Mercedes. Zob. AIPN, 827/3021, WSO III w Poznaniu, Kopie korespondencji zwykłej z 1945 r., k. 14.

⁶⁰ Należy zwrócić uwagę, że maszyny do pisania na początku lat czterdziestych, pięćdziesiątych i sześćdziesiątych stanowiły dla sądów naprawdę wartościowy sprzęt. Były one tak istotne, że fakt pozyskania jednej maszyny zamieszczano nawet w książkach rozkazów dziennych, w których odnotowywano tylko najważniejsze wydarzenia w życiu codziennym sądu. AZ WSG we Wrocławiu, SŚOW, Księga rozkazów dziennych (wg opisu 016/53), Rozkaz nr 66, k. 15. Zob. polecenie służbowe szefa DSS MON nakazujące maszyny do pisania uzyskane na drodze przypadku na rzecz Skarbu Państwa przekazać m.in. do DSS MON i prokuratury 15. DP. AIPN Bi, 172/52, WSR w Białymstoku, Teczka nr 21 (wg opisu 21/47), Pisma różne, k. 389, 507.

⁶¹ AIPN, 807/134, NSW, Teczka nr 0013/46, Sprawozdania i wykazy statystyczne, k. 18; AIPN, 807/12, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1, k. 3.

odsetek przestępczości⁶². Niektóre rozprawy były transmitowane za pomocą radiowęzłów, a w lokalnej prasie zamieszczano notki na temat wyroków, np. w „Głosie Wielkopolskim” i „Orle Białym” – organie prasowym poznańskiego DOW. Powszechną praktyką było publikowanie orzeczeń w rozkazach dziennych Dowództwa Okręgu Wojskowego, a także rozwieszanie plakatów w miejscach publicznych i rejonach działań zbrojnego podziemia⁶³. Część sędziów, jak np. por. Jan Zaborowski, prowadziła zajęcia na kursie dla podoficerów MO w Poznaniu oraz cykl wykładów dla żołnierzy na temat kodeksu karnego Wojska Polskiego⁶⁴. Należy dodać, że od początku 1948 r. dla pracowników sądu wprowadzono naukę języka rosyjskiego⁶⁵.

Podział czynności w Wojskowym Sądzie Okręgowym w Poznaniu wyglądał następująco:

a) prezes – pełnił nadzór nad działalnością sądu, sprawami personalnymi pracowników, dekretował i podpisywał korespondencję, przewodniczył na posiedzeniach niejawnych i rozprawach, zajmował się kwestiami związanymi z ochroną sądu i przyjmowaniem petentów, wyznaczał przewodniczących na sesje sądowe i przydzielał sędziów do merytorycznego załatwiania spraw, wydawał opinie do próśb o ułaskawienie;

b) wiceprezes – zastępował prezesa, referował sprawy związane z zagadnieniami finansowymi, wyżywieniem, umundurowaniem, uzbrojeniem, zakwaterowaniem i wyposażeniem we wszelkiego rodzaju materiały i przybory kancelaryjne, sprawował bezpośredni nadzór nad pracą sekretariatu, kontrolował prowadzenie ksiąg i wykazów sądowych, przewodniczył na rozprawach sądowych (często sam je rozpatrywał), miał bezpośredni nadzór nad komendantem sądu i wartą przydzieloną do ochrony sądu;

c) sędzia – przewodniczył na sesjach sądowych i merytorycznie rozpoznawał sprawy karne, wydawał niezbędne zarządzenia w przedmiocie rozpoznawanych spraw; każdy z oficerów na stanowisku sędziego otrzymywał dodatkowe obowiązki, jak nadzór nad samochodem służbowym i szoferami, magazynem podręcznym, biblioteką, ponadto zajmował się kompletowaniem składu ławników na poszczególne sesje;

d) starszy sekretarz – pełnił ogólny nadzór nad sekretariatem, prawidłowością i terminowością wysyłania akt i pism, sporządzał odpisy dokumentów, wykazy oraz sprawozdania okresowe, przygotowywał projekty rozkazów wewnętrznych, przyjmował i wydawał korespondencję między punktami zatrzymania (sekretarz statysta – prezes – referent sprawy);

e) sekretarz – protokołował, sporządzał koncepty i sprawdzał czystopisy, przygotowywał odpisy dokumentów, pisał na maszynie oraz łączył pisma w akta sprawy;

f) sekretarz maszynista – sporządzał pisma na maszynie;

g) sekretarz statystyk – rejestrował dokumentację w dzienniku podawczym, wysyłał pisma, listy i pakiety, łączył pisma w odpowiednie teczki aktowe, prowadził księgi, wykazy i skorowidze sądowe;

h) pisarz – protokołował, pisał na maszynie, podszywał i sporządzał wykazy dokumentów w aktach sprawy, kopertował listy i pakiety;

⁶² AIPN, 807/186, NSW, Teczka nr 0010/47, Sprawozdania opisowe wojskowych sądów, t. 1, k. 63v.

⁶³ AIPN, 807/12, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1, k. 2v–3, 16.

⁶⁴ *Ibidem*, k. 3–3v.

⁶⁵ AIPN, 807/186, NSW, Teczka nr 0010/47, Sprawozdania opisowe wojskowych sądów, t. 1, k. 67 i nn.

i) komendant sądu – prowadził nadzór nad ochroną sądu, wykonywał zarządzenia związane z gospodarką sądu, utrzymaniem, zaopatrzeniem i administracją budynku instytucji, nadzorował wartowników oraz pracę gońców i sprzątaczek, sprawował kontrolę nad bronią służbową;

j) szofer – prowadził samochód służbowy, doraźnie pomagał w szyciu akt i wysyłce dokumentów;

k) goniec – wysyłał i dostarczał korespondencję i pakiety, sprzątał w biurach sądowych, podszywał dokumenty pod nadzorem sekretarzy⁶⁶.

Obieg akt wyglądał w ten sposób, że po zarejestrowaniu sprawy w repertorium ogólnym „O”, a od 1947 r. – „So” (rubryki od 1 do 6), z dokumentami zapoznawał się szef/prezes sądu, który następnie przydzielał akta sędziemu (od 1946 r. kancelarii sędziowskiej). Sekretarze sądowi wzywali strony, prokuratora, świadków i biegłych na rozprawy, na których też zazwyczaj protokolowali. Wykonywali oni także wokandy oraz wszelkiego rodzaju pisma zlecone przez sędziego. Powszechne było wykorzystanie gotowych formularzy sądowych. Akta po wydaniu orzeczenia (zazwyczaj w formie wyroku), jeżeli nie przesyłano ich do NSW ze skargą rewizyjną, kierowano za pośrednictwem kancelarii ogólnej (odnotowywano w niej sposób załatwienia sprawy i prawomocność wyroku) do prezesa sądu, który odręcznym podpisem na okładce potwierdzał ich kontrolę w trybie nadzoru⁶⁷. Następnie na aktach nanoszono datę zakończenia postępowania (była ona równoznaczna z datą roczną wydania orzeczenia) i okres, po którym dokumenty należało zniszczyć. Po tych czynnościach zgodnie z datą wpływu do archiwum sądowego odnotowywano w książce archiwalnej kolejny numer, a na grzbiecie okładki wpisywano liczbę z książki archiwalnej łamanej przez rok kalendarzowy, przykładowo „L.Arch. 323/45”⁶⁸, lub przyklejano u góry lub dołu kolorową zakładkę zawierającą właściwą sygnaturę⁶⁹. Po wejściu w życie Tymczasowego regulaminu urzędowania sądów i prokuratur wojskowych książka archiwalna przestała odgrywać większe znaczenie i niektóre sądy zrezygnowały z jej prowadzenia. Przepisy bowiem (§ 82 regulaminu) mówiły o tym, że akta układa się rocznikami według kolejnych numerów z repertorium, co wystarczało w zupełności do odnalezienia poszczególnych spraw karnych⁷⁰. Numer sygnatury z książki archiwalnej stracił w tym przypadku jakiegokolwiek znaczenie. Pomimo to inspekcje i lustracje przeprowadzane w poszczególnych sądach nakazywały jej zakładanie.

Już wówczas zdawano sobie sprawę, że akta spraw zakończonych wyrokiem skazującym muszą być łatwo dostępne, zwłaszcza że niejednokrotnie powracano do nich w związku z wydaniem kolejnych dekrétów i ustaw amnestyjnych, np. w przypadku

⁶⁶ AIPN, 827/3006, WSO III, Teczka nr 012/45, Rozkazy wewnętrzne WSO, Rozkaz nr 24 z 19 VII 1945 r., k. 26–28.

⁶⁷ *Ibidem*, Rozkaz nr 40 z 14 IX 1945 r., k. 42.

⁶⁸ AIPN Po, 76/322, Akta sprawy przeciwko Bronisławowi Pawlakowi, Tadeuszowi Pawłowskiemu; AIPN, 402/2, WSO III, Teczka nr 08/46, Ewidencja personalna WSO.

⁶⁹ Ślady takiej zakładki widoczne są na niektórych aktach, np. AIPN Po, 827/2987, WSO III, Akta w sprawie Alfonsa Chryły, oskarżonego z art. 3 Dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie państwa.

⁷⁰ AIPN Rz, 122/12, WSR w Rzeszowie, k. 15. Założenie to było na tyle praktyczne, że jest stosowane w niektórych sądach wojskowych po dzień dzisiejszy.

zmniejszenia zasądzonej kary i wydania nowego postanowienia⁷¹. Archiwa w sądach wojskowych spełniały więc rolę archiwum podręcznego, w którym gromadzono dokumenty niepotrzebne już do bieżącego urzędowania. Pomimo wydania w 1946 r. przepisów określających okres przechowywania dokumentów i tryb ich niszczenia, w praktyce nie zdążono ich nigdy zastosować. Akta gromadzone w archiwum sądowym nie leżały nawet pięciu lat, gdy zostały przekazane w depozyt do innej placówki, a co więcej, w tym czasie zmieniły się także przepisy.

Wspomniany Okólnik nr 010 z sierpnia 1945 r. nakazywał wszystkim sądom wojskowym założenie i prowadzenie archiwum. Lokal miał być odpowiednio zabezpieczony, a akta do niego przekazywane musiały być wpisywane do książki archiwalnej i układane oddzielnie dla każdego rocznika według kolejnego numeru. Ponadto zalecano przygotowanie opisów na regałach i szafach, w których składowano dokumenty. W celu ułatwienia pracy do książki archiwalnej, prowadzonej w sposób podobny do repertorium sądowego, miano założyć skorowidz imienny – zbiorczy dla kilku lat. Należało do niego wpisywać wszystkie osoby, których akta przekazywano do archiwum. Dodatkowo w okólniku wspomniano, że akta o „znaczeniu historycznym lub politycznym” oraz akta „które pozostają w związku z wypadkami wojennymi”, miały zostać opisane w książce archiwalnej, a na okładce opatrzone adnotacją: „Dla Wojskowego Biura Historycznego”. W konsekwencji tego zapisu materiały znajdujące się do tej pory w archiwum Najwyższego Sądu Wojskowego przesłano z powrotem do ich sądów macierzystych⁷². Okólnik wprowadził także zastawnik, na którym wpisywano sygnaturę archiwalną wypożyczanych akt, datę ich wydania, nazwisko osoby wypożyczającej, oraz na czyje polecenie wykonano powyższe czynności⁷³.

Akta spraw karnych na początku 1945 r. prowadzone były w sposób niejednolity, można powiedzieć doraźny. Wobec ciągłego braku obowiązujących druków korzystano z wszelkich środków piśmienniczych i papierowych. Karty przeglądowe akt oraz okładki sporządzano nawet z plakatów. Powszechna w użyciu była także makulatura po niemieckich blankietach pism urzędowych, którą wykorzystywano niekiedy do sporządzania aktów oskarżenia⁷⁴. Później formularze wykonywano w Drukarni Świętego Wojciecha⁷⁵ (część nich odstąpiono Wojskowemu Sądowi 4. DP)⁷⁶. Koszty miesięcznego zapotrzebowania

⁷¹ Były to: Dekret z dnia 2 sierpnia 1945 r. o amnestii (DzU, 1945, nr 28, poz. 172), Dekret z dnia 22 września 1945 r. o przedłużeniu niektórych terminów przewidzianych dekretem o amnestii (DzU, 1945, nr 39, poz. 221), Ustawa z dnia 22 lutego 1947 r. o amnestii (DzU, 1947, nr 20, poz. 78).

⁷² AIPN, 827/3009, WSO III, Teczka nr 015/45, Nadzór, k. 74 i nn. Wszystkie sądy wojskowe przesyłały akta do NSW, w którym w trybie nadzoru administracyjnego i orzeczniczego przeglądano materiały, a następnie składano do archiwum NSW. Ponadto archiwum to przejęło także zakończone akta spraw karnych sądów PSZ z Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich z ZSRR. Akta miały być przygotowane zgodnie z instrukcją dla sądów wojskowych z 21 IX 1944 r. Zob. B. Dziecioł, *Sądy wojskowe Polski Lubelskiej lipiec–grudzień 1944*, Warszawa 2001, s. 89.

⁷³ AIPN, 827/2999, WSO III, Teczka nr 06/II/45, Okólniki i zarządzenia NSW, t. 2, s. 32–33; AIPN, 827/3009, WSO III, Teczka nr 015/45, Nadzór, k. 74 i nn.

⁷⁴ Na przykład okładka akt dotyczących Kazimierza Banaszewskiego, s. Michała, oskarżonego z art. 3 Dekretu z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa, została wykonana na „Polizeiakten”. AIPN, 827/2988.

⁷⁵ AIPN, 827/3005, WSO III, Teczka nr 08/45, Ewidencja oficerów i podoficerów, t. 2, k. 127.

⁷⁶ AIPN, 827/3003, WSO III, Teczka nr 07/45, Sprawy gospodarcze, k. 64.

na materiały biurowo-kancelaryjne kształtowały się na poziomie 1400–1500 zł⁷⁷. Od 1946 r. – na podstawie analizy akt innych poznańskich sądów, a zwłaszcza spraw przekazanych przez WSO do rozpoznania WSR w Poznaniu – można zauważyć znaczną poprawę jakości używanego papieru i ograniczenie stosowania poniemieckich blankietów. Coraz powszechniejsze stawało się korzystanie z ujednoliconych wzorów, np. w protokołach zeznań świadków.

Początkowo WSO w Poznaniu sprawował funkcję zarówno sądu okręgowego, jak i sądu garnizonowego, tj. rozpatrywał wszystkie sprawy z obszaru własnego działania, tak oficerów, jak i zwykłych szeregowych. Stopniowo rozbudowywano jego kompetencje. Rozkazem specjalnym z 3 grudnia 1945 r. przy jednostkach wojskowych utworzono oficerskie sądy honorowe (od stopnia pułku wzwyż) oraz koleżeńskie sądy szeregowych, które kolegialnie miały rozpoznawać i karać sprawy przeciwko dyscyplinie i reputacji Wojska Polskiego, a niebędące przestępstwami. Nadzór nad nimi powierzono właśnie sądom okręgowym⁷⁸. WSO w Poznaniu od połowy 1946 r. przeprowadzał systematyczne kontrole oficerskich sądów honorowych w zakresie wydanych przez nie wyroków oraz zaległości w orzekaniu⁷⁹. Prowadzono także pogadanki i referaty wyjaśniające charakter działania OSH oraz tłumaczono kwestie prawne⁸⁰.

Ponadto Okólnikiem nr 031 Wydziału Sądownictwa Wojennego z 18 kwietnia 1945 r. wojskowe sądy okręgowe przejęły nadzór nad sądami garnizonowymi znajdującymi się na obszarze terytorialnym danego okręgu wojskowego⁸¹. WSO w Poznaniu sprawował kontrolę nad WSG w Toruniu i Łodzi⁸² oraz – zgodnie z Okólnikiem nr 18 Najwyższego Sądu Wojskowego z 4 października 1945 r.⁸³ – nad sądami wojskowymi: 4. DP w Kaliszu, 5. DP w Ostrowie i 14. DP w Bydgoszczy⁸⁴. Nadzór obejmował nie tylko orzecznictwo, lecz także kwestie administracyjno-organizacyjne. Sądy okręgowe miały również prawo wydawać – z polecenia wyższych instancji (NSW, dowódcy OW) – zarządzenia i okólniki, a także prowadzić dla nadzorowanych sądów wojskowych archiwum załatwionych spraw⁸⁵. WSO nr III w Poznaniu w listopadzie 1946 r. „utracił” dozór nad Sądem 14. DP, by w to miejsce przejściowo przejąć kontrolę nad Sądem 10. DP. Ostatecznie do marca 1947 r. pod nadzorem poznańskiego sądu znajdowały się jedynie sądy 4. i 5. DP oraz Sąd Garnizonowy w Łodzi (utworzony po rozwiązaniu WSO nr VI w Łodzi)⁸⁶.

⁷⁷ AIPN, 827/3024, WSO III, Teczka nr 9/45, Sprawy karne, k. 151.

⁷⁸ AIPN, 827/3010, WSO III, Teczka nr 015A/45, Nadzór nad OSH, k. 10–13.

⁷⁹ AIPN, 807/101, NSW, Teczka nr 0018/46, Sprawozdania i wykazy statystyczne za VI–VII 1946 r., k. 72v; AMON, 161/91/3633, DSS MON, Teczka nr 0017/48, Inspekcje wojskowych sądów i prokuratur, k. 438.

⁸⁰ AIPN, 807/134, NSW, Teczka nr 0013/46, Sprawozdania i wykazy statystyczne, k. 18.

⁸¹ A. Wesołowski, *op. cit.*, s. 189.

⁸² AZ WSG we Wrocławiu, Spis zdawczo-odbiorczy nr 4, poz. 4; AZ WSG we Wrocławiu, Spisy akt przekazanych do ASS MON, Spis nr 209/58, poz. 292–293 (teczki nr 018/46 i 019/46).

⁸³ AIPN, 827/2999, WSO III, Teczka nr 06/45, Okólniki i zarządzenia NSW, t. 2, k. 133. Zgodnie z powyższym okólnikiem wojskowe sądy okręgowe przejęły nadzór nad sądami dywizji z obszaru swojego działania.

⁸⁴ AZ WSG we Wrocławiu, Spis zdawczo-odbiorczy nr 4/4, poz. 288–290.

⁸⁵ AIPN, 878/7, NSW, Teczka nr 0015/45, Pisma Oddziału Ustawodawczo-Prawnego, k. 216.

⁸⁶ AIPN, 827/3012, Teczka nr 18/45, Sąd Polowy 4. DP; AIPN, 827/3015, WSO III, Teczka nr 021/45, Meldunki o dyslokacji.

Obszar działania WSO zmieniał się w zależności od terytorium podlegającego Poznańskiemu Okręgowi Wojskowemu. W sierpniu 1945 r. POW obejmował województwa poznańskie i pomorskie, a także teren na południe aż po Nysę (w skład Pomorskiego Okręgu Wojskowego wchodziły województwa gdańskie i szczecińskie)⁸⁷. Pod koniec 1945 r. WSO obejmował swoim zakresem działania garnizony: Poznań, Bydgoszcz, Chełmno, Toruń, Inowrocław, Kalisz i Gorzów Wielkopolski⁸⁸. Później po reorganizacji okręgów wojskowych w listopadzie 1946 r. w skład Poznańskiego Okręgu Wojskowego weszło terytorium Łódzkiego Okręgu Wojskowego nr VI bez województwa kieleckiego, które przypadło Okręgowi Wojskowemu nr VII w Lublinie. Z kolei spod kompetencji WSO nr III w Poznaniu odszedł obszar województwa pomorskiego z miastami: Bydgoszcz, Inowrocław, Toruń, Włocławek, przejęty teraz przez WSO nr II, którego siedzibę przeniesiono z Koszalina do Bydgoszczy. Wszystkie te zmiany spowodowały, że liczba żołnierzy podlegających kompetencjom WSO w Poznaniu uległa zwiększeniu z 33 000 do 41 000, a obszar działania sądu sięgał od Nysy aż po Pilicę, czyli – jak się skarżył jego prezes – ok. 400 km w linii prostej⁸⁹.

Rozkazem organizacyjnym szefa DSS MON⁹⁰ z 14 października 1946 r. poznański WSO na początku grudnia 1946 r. przekazał WSO nr II w Bydgoszczy wszystkie niezalążnione sprawy osób oskarżonych z jednostek i instytucji wojskowych rozlokowanych na terytorium województwa bydgoskiego. Wyjątkiem były kwestie rozpatrywane przez WSG w Toruniu, oddano je do załatwienia WSO nr II (WSG w Toruniu podporządkowano WSO w Bydgoszczy). Zgodnie z punktem III powyższego rozkazu Sąd Okręgu Wojskowego nr VI niezalążnione sprawy z terenu województwa łódzkiego powinien przekazać do WSO nr III w Poznaniu. Sprawy z terenu garnizonu Łódź miał natomiast rozpatrywać samodzielnie już jako WSG w Łodzi (punkt IV rozkazu), zależny służbowo od WSO nr III w Poznaniu (punkt XIV). Przeniesieniu podlegały sprawy wraz z depozytami, w których nie rozpoczęto jeszcze rozpraw. Wymagano, aby akta były zszyte, zaopatrzone w karty przeglądowe i sfoliowane. Przesunięcie należało także odnotować w repertorium sądowym (punkty V–VI). W rozkazie ustalono także, że sprawy już zakończone i przejęte do archiwum WSO nr III wraz ze skorowidzami i innymi rejestrami z terenu województwa bydgoskiego pozostaną na dotychczasowym miejscu. Podobnie WSG w Łodzi miał zachować archiwum (punkt VII) oraz cały inwentarz (punkt XVI) po WSO nr VI w Łodzi. Ponadto łódzki WSG aż do odwołania posiadał prawo do rozpoznawania spraw przypisanych do właściwości sądów okręgowych (punkt VIII). Z wszystkich czynności należało sporządzić protokoły zawierające miejsce i datę, imiona, nazwiska, stopnie służbowe i podpisy osób dokonujących przekazania oraz pieczęcie urzędowe. Protokoły sporządzano w trzech egzemplarzach – po jednym dla stron i dla szefa DSS MON. WSG w Łodzi zezwolono – do czasu otrzymania nowych – na posługiwanie się starymi pieczęciami WSO nr VI w Łodzi (punkt XVII)⁹¹.

⁸⁷ AIPN, 827/2990, WSO III, Teczka nr 01/45, Rozkazy Naczelnego DOW, t. 2, Wyciąg z Rozkazu organizacyjnego nr 0208/Org. z 22 VIII 1945 r., k. 128.

⁸⁸ AIPN, 827/2995, WSO III, Teczka nr 3/45, Rozkazy DOW Poznań, t. 2, k. 32.

⁸⁹ AIPN, 807/12, WSO III, Teczka nr 009/46, Sprawozdania WSO, t. 1, k. 194v.

⁹⁰ Rozkaz wykonywał rozkazy naczelnego dowódcy WP nr 00232 z 29 IX 1946 r. i nr 0168 z 8 X 1946 r.

⁹¹ AIPN Rz, 122/4, WSR w Rzeszowie, Teczka nr 002/46, Rozkazy i okólniki prezesa NSW, k. 116–120.

Rozkaz z października 1946 r. w znaczący sposób zmienił obszar właściwości WSO nr III w Poznaniu. Wraz z modyfikacją zakresu terytorialnego nie doszło jednak do cesji akt spraw zakończonych. Zdecydowano, że aby uniknąć rozbijania zasobów archiwów sądów, przekazaniu podlegać będą wyłącznie sprawy bieżące. Można rzec, że był to pierwszy kompromis w zastosowaniu zasad przynależności terytorialnej i proveniencji.

Rozkazem nr 04/47 z 7 marca 1947 r. szef DSS MON⁹² rozformował m.in. sądy dywizyjne, WSG w Modlinie i Toruniu oraz Wydział Zamiejscowy w Koszalinie WSR w Szczecinie⁹³. Na podstawie punktu III sądy 4. i 5. DP do 15 marca miały przekazać do WSO nr III w Poznaniu akta, księgi, dowody rzeczowe i cały inwentarz własny, z tym że DSS MON zastrzegł sobie prawo rozporządzania nim.

Wojskowe sądy okręgowe nr III w Poznaniu i nr VII w Lublinie rozformowano Rozkazem organizacyjnym nr 035/Org. Sztabu Generalnego z 4 marca 1949 r. DSS MON 4 maja 1949 r. wydał Rozkaz organizacyjny nr 05/49 określający tryb likwidacji obu sądów oraz procedurę przekazania dokumentacji następcom prawnym. Zgodnie z punktem III szef WSO nr III miał przekazać akta, księgi, bibliotekę, regulaminy i instrukcje, a także sprzęt biurowy i lokal urzędowy WSG w Poznaniu – za wyjątkiem pieczęci oraz akt spraw niezakończonych prowadzonych przeciwko oficerom. Z powyższych czynności należało sporządzić protokoły zdawczo-odbiorcze, z których jeden egzemplarz miano przesać do DSS MON⁹⁴.

WSG (I) w Poznaniu⁹⁵ sporządził meldunek o rozformowaniu sądu okręgowego, a także sprawozdanie statystyczne z działalności WSO nr III w Poznaniu za 1949 r.⁹⁶ Według niego sąd okręgowy do 25 maja 1949 r. skazał 125 osób spośród 180 oskarżonych w 88 sprawach karnych⁹⁷. W tym samym roku zlikwidowano także Wydział Zamiejscowy Wojskowego Sądu PKP w Poznaniu.

Kadrę WSO nr III w Poznaniu rozdzielono między pozostałe sądy wojskowe. Szefa placówki płk. Piotra Parzenieckiego skierowano do WSO nr II w Bydgoszczy, mjr. Zdzisława Partykę do Sądu Marynarki Wojennej w Gdyni, por. Karola Ratajczaka do WSR w Olsztynie, por. Adama Porzeckiego i por. Adama Piskorskiego do nowo utworzonego WSG w Wałczu, Mieczysława Kiererlinga do WSR w Warszawie, natomiast zastępcę prezesa mjr. Kazimierza Tasiemskiego, por. Bronisława Cembrucha, por. Antoniego Chodrycha, st. sierż. Jaremę Woźniaka, plut. Stefana Morge, strz. Jacka Zenona i strz. Dionizego Ambroziaka wraz z pracownikami cywilnymi Stanisławem Rozmiarkiem i Leonem

⁹² Rozkaz dotyczył rozkazów organizacyjnych naczelnego dowódcy WP z 17 II 1947 r. i 26 II 1947 r.

⁹³ AIPN Bi, 172/31, WSR w Białymstoku, Teczka nr 09/47, Rozkazy personalne m.in. DSS MON i NSW, k. 6–6v.

⁹⁴ AMON, 161/91/3637, DSS MON, Rozkazy, okólniki i zarządzenia, i rozkazy oficerskie szefa DSS MON, k. 34–41v.

⁹⁵ Ze względu na działanie w Poznaniu w latach 1949–2010 trzech wojskowych sądów garnizonowych powoływanych na podstawie innych aktów prawnych i funkcjonujących w oparciu o inne przepisy, a także niebędących bezpośrednio po sobie spadkobiercami praw, w nawiasach okrągłych zdecydowano się na określenie ich chronologicznej kolejności. WSG (I) działał w latach 1949–1953, WSG (II) w latach 1955–1974, WSG (III) działa od 1996 r. do chwili obecnej.

⁹⁶ AMON, 161/91/3648, DSS MON, Teczka nr 0015/49, Protokół zdawczo-odbiorczy, t. 1, k. 223; AIPN, 807/40, WSG (I) w Poznaniu, Teczka nr 004/50, Sprawozdania Wojskowego Sądu Garnizonowego w Poznaniu zarejestrowane przez WSG 17 I 1950 r. pod nr. 013/50, k. 25–29.

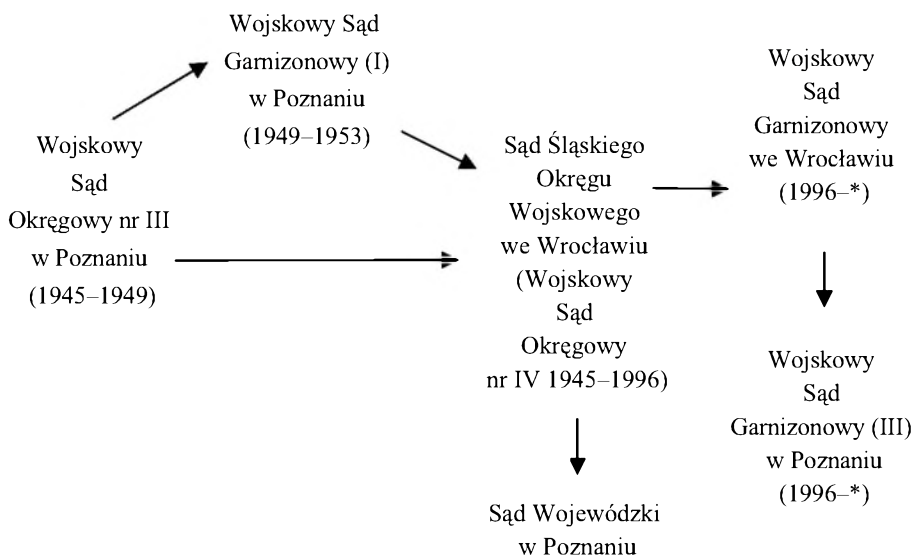
⁹⁷ AIPN, 807/40, WSG (I) w Poznaniu, Teczka nr 004/50, Sprawozdania Wojskowego Sądu Garnizonowego w Poznaniu, k. 25.

Korytkowskim – przeniesiono do WSG (I) w Poznaniu. Janina Dudziak została zwolniona, a Halina Petelicka znalazła zatrudnienie w WSO nr IV we Wrocławiu⁹⁸.

Łukę po WSO nr III w Poznaniu planowano wypełnić przez utworzenie w Poznaniu wojskowego sądu garnizonowego – zgodnie z propozycją DSS MON zawartą w konспекcie przesłanym 4 kwietnia 1949 r. do szefa Sztabu Generalnego WP dotyczącym reorganizacji struktury sądownictwa wojskowego⁹⁹.

Całość dokumentacji łącznie z archiwum sądowym i aktami przejętymi po sądach dywizji i oficerskich sądach honorowych, nad którymi nadzór sprawował WSO nr III w Poznaniu, została przekazana najpierw WSG (I) w Poznaniu, a później w 1953 r. do WSO nr IV we Wrocławiu, który od 1954 r. zaczął używać nazwy: „Sąd Śląskiego Okręgu Wojskowego”. Sąd ŚOW przejął ponadto akta po WSO nr VI i WSG w Łodzi¹⁰⁰.

Rys. 1. Drogi archiwizacji akt WSO nr III w Poznaniu

* Sądy istniejące do dnia dzisiejszego.

Źródło: opracowanie własne.

Wraz z utworzeniem WSO nr III w Poznaniu podporządkowano mu sądy dywizyjne działające przy jednostkach wojskowych objętych właściwością terytorialną sądu okręgowego. Rozkazem nr 04/47 z 7 marca 1947 r. szef DSS MON rozformował część sądów wojskowych, w wyniku czego poznański WSO otrzymał akta sądów 4. i 5. DP¹⁰¹. Dokumenty przekazano na podstawie spisów zdawczo-odbiorczych, które niestety się

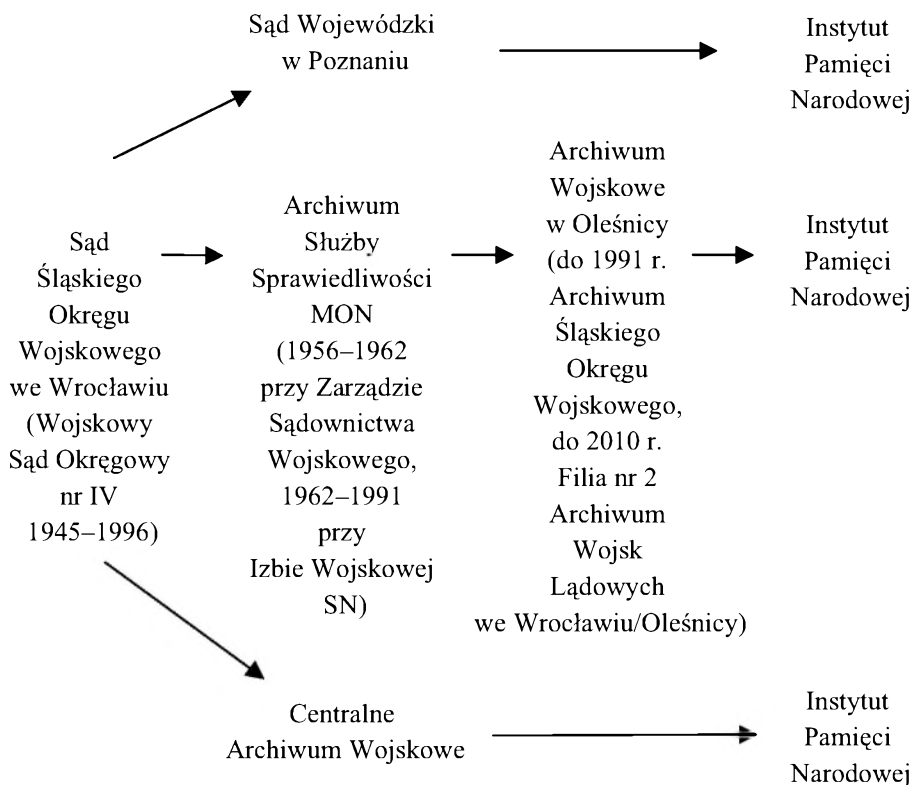
⁹⁸ *Ibidem*, k. 29.

⁹⁹ AMON, 160/91/3638, DSS MON, Teczka nr 005/49, Sprawy organizacyjno-etatowe, budżetowe, k. 82.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

nie zachowały. Z kolei z chwilą likwidacji WSO nr III w Poznaniu wszystkie akta tej instytucji razem z materiałami sądów 4. i 5. DP przekazano w 1949 r. do WSG (I) w Poznaniu. Później poznański sąd, który podlegał bezpośrednio pod WSO nr IV, przekazał je sądowi wrocławskiemu. Akta kilku niezakończonych spraw karnych WSO nr III w Poznaniu Sąd Śląskiego Okręgu Wojskowego przekazał w 1955 r. do Sądu Wojewódzkiego w Poznaniu zgodnie z nową właściwością ustanowioną przez Ustawę z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej (DzU, 1955, nr 15, poz. 83)¹⁰².

Rys. 2. Drogi archiwizacji akt WSO nr III w Poznaniu

Źródło: opracowanie własne.

Dnia 10 czerwca 1955 r. szef Zarządu Sądownictwa Wojskowego wydał Zarządzenie nr 06/55, nakazując wszystkim sądom wojskowym przygotować i zdać zakończone akta spraw karnych oraz dokumenty administracyjne za lata 1943–1945, a w szczególności

¹⁰¹ AIPN Bi, 172/31, Rozkazy personalne DSS MON i NSW i inne rozkazy, k. 6–6v.

¹⁰² Były to akta spraw: So 306/45, So 645/45, So 84/46, So 470/46, So 323/46. Zob. AZ WSG we Wrocławiu, Spis zdawczo-odbiorczy nr 4/3, k. 181.

sprawozdania, rozkazy i wszelką korespondencję jawną i niejawną, bez uprzedniego brakowania. Efektem tego było podzielenie registratur sądowych. Sąd ŚOW spisami nr 326/55, 422/56 i 1227/66 przekazał wszystkie akta WSO nr III w Poznaniu z 1945 r. do CAW, za wyjątkiem repertoriów, które były potrzebne do bieżącego funkcjonowania instytucji, a także akt innych sądów – w tym 4. i 5. DP¹⁰³. Natomiast dokumenty z lat 1946–1949 pozostały w siedzibie Sądu ŚOW. Zdano je dopiero w latach 1956–1962¹⁰⁴ do Archiwum Służby Sprawiedliwości MON, gdzie w 1976 r. zostały częściowo wybrakowane¹⁰⁵. Kolejną partię dokumentów zniszczono w 1985 r. bez uzyskania uprzedniego zezwolenia¹⁰⁶. ASS MON funkcjonowało od 1956 r. do 1962 r. przy Zarządzie Sądownictwa Wojskowego, a od 1962 r. do 1991 r., tj. do chwili rozformowania, przy Izbie Wojskowej Sądu Najwyższego.

Akta, które uniknęły zniszczenia w Archiwum Służby Sprawiedliwości MON, przekazano z chwilą jego likwidacji do Archiwum Wojsk Lądowych Filia nr 2 CAW we Wrocławiu. Stąd zostały częściowo przejęte przez Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Poznaniu¹⁰⁷. Również dokumenty przekazane do Sądu Wojewódzkiego trafiły ostatecznie do Oddziału IPN w Poznaniu¹⁰⁸. Z kolei materiały znajdujące się w posiadaniu CAW w 2002 r. zostały przeniesione do Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie¹⁰⁹.

W 2011 r. WSG (III) w Poznaniu otrzymał od WSG we Wrocławiu repertoria i skrowidze „O”, „So”, „Sg” i „Sk” pozostałe po WSG (I) w Poznaniu, WSO nr III w Poznaniu i Sądzie JW 5796 w Poznaniu¹¹⁰.

¹⁰³ Przekazano m.in. akta a) Sądu I Korpusu PSZ, 1. Armii WP, WSO nr IV, WSO nr III, WSO nr V, I Korpusu Pancernego, 2. DArt., 1., 4., 5., 10., 11. i 13. DP, WSG w Katowicach i Kielcach (AZ WSG we Wrocławiu, Ewidencja, Spis zdawczo-odbiorczy nr 4/1–4; b) spraw sądowych WSO nr III w Poznaniu (Spis akt przekazanych przez Sąd ŚOW do CAW nr 326/55, poz. 2372–3108, 2971–2971a, 3029, 422/56 oraz spis nr 1227/66, poz. 3–5); c) dokumentację administracyjno-gospodarczą WSO nr III w Poznaniu (Spis akt przekazanych przez Sąd ŚOW do CAW nr 326/55, poz. 3113–3151, 1704).

¹⁰⁴ AZ WSG (III) w Poznaniu, znak sprawy: WSG-III-0021-2/12; AZ WSG we Wrocławiu, Spis zdawczo-odbiorczy nr 4/1–4. Akta WSO nr III w Poznaniu przekazane do ASS MON spisem akt nr 38/56, poz. 1–1016, 1019–1404; nr 374/58, poz. 1719, 1793–1798; nr 399/60, poz. 3–5; nr 439/62, poz. 1 oraz dokumentacja WSO nr III w Poznaniu (Spisy akt przekazanych do ASS MON nr 38/56, poz. 1017–1018, 1405–1406; nr 209/56, poz. 253–365; nr 373/58, poz. 497–548, 616, 667, 672–674).

¹⁰⁵ AMON, 1026/90/60, ASS MON, Spis akt spraw sądowych wydzielonych do zniszczenia za zgodą nr 1515/76, poz. 5801–6971; AMON, 1026/95/38–39, ASS MON, Spisy dokumentacji wydzielonej do zniszczenia za zgodami: nr 93/58, poz. 37–40; nr 134/60, poz. 113–140; nr 393/62, poz. 24–30; nr 481/64, poz. 1388–1420, 2501–2522; AMON, 1026/95/58, ASS MON, Spisy dokumentacji wydzielonej do zniszczenia za zgodą nr 884/69, poz. 98–119, 2096–2098.

¹⁰⁶ AMON, 1026/95/90, ASS MON, Spis akt zniszczonych z 15 VIII 1985 r., poz. 11917, 11989–11994; AMON, 1026/95/92, Spis akt zniszczonych z 15 VIII 1985 r., poz. 3022–3235, 6345–6346, 8160.

¹⁰⁷ Akta spraw karnych: AIPN Po, 403/3 (dawne Archiwum Wojskowe w Oleśnicy, 6859/91/3), Dokumentacja administracyjna; AIPN Po, 402/1–2 (dawne AW w Oleśnicy, 6859/91/1–2); AW w Oleśnicy, 6856/91, poz. 4379–4383.

¹⁰⁸ AIPN Po, 76, poz. 322–324, 326–329.

¹⁰⁹ Spisy akt przekazanych przez CAW do IPN w Warszawie: a) sprawy karne – AIPN, 810, poz. 4–5b; AIPN, 816, poz. 3–5; AIPN, 827/2304–2988; b) dokumentacja administracyjna – AIPN, 827, poz. 2989–3028.

¹¹⁰ AZ WSG (III) w Poznaniu, znak sprawy WSG-III-0021-2/12.

Przykład Wojskowego Sądu Okręgowego nr III w Poznaniu pokazuje problemy związane z rozproszeniem registratur sądów wojskowych z lat 1945–1955 i procesem ich archiwizowania. Akta sądowe oraz administracyjno-gospodarcze zostały zachowane (za wyjątkiem materiałów wytworzonych w 1945 r.) jedynie w fragmentarycznym stopniu. Wspomniana dokumentacja nie została ostatecznie zarchiwizowana w jednym miejscu i do dzisiaj pozostaje rozbita, choć już w obrębie tej samej instytucji – w Oddziale IPN w Poznaniu i centrali w Warszawie.

Powyższy artykuł jest próbą odtworzenia nie tylko losów tej dokumentacji, lecz także sposobu funkcjonowania kancelarii oraz zmian kompetencji urzędu i obszaru objętego jego właściwością. Jest to zatem w pewnym sensie wstęp do inwentarza realnego, którego opracowanie powinno zostać połączone ze scaleniem akt w jeden zespół archiwalny. Kolejnym krokiem byłoby przekazanie akt znajdujących się w archiwum IPN w Warszawie – zgodnie z zasadą przynależności terytorialnej – do Oddziału IPN w Poznaniu, gdzie sześćdziesiąt osiem lat temu powstał i funkcjonował Wojskowy Sąd Okręgowy nr III.

Aneks

1946 czerwiec 17, Poznań – Protokół przekazania agend szefa Wojskowego Sądu Okręgowego w Poznaniu przez ppłk. dr. Stanisława Drzymałę mjr. Franciszkowi Szelińskiemu (fragment)*

Część I

„A”. Repertoria i księgi spraw karnych:

1. Repertorium „O” za rok 1945 – zakończone nr. 777.
2. Skorowidz imienny do tegoż repertorium.
3. Repertorium „O” za rok 1946.
4. Skorowidz imienny do tegoż repertorium.
5. Terminarz rozpraw.
6. Książka archiwalna [za rok] 1945.
7. Skorowidz do książki archiwalnej z rok 1945.
8. Księga dowodów rzeczowych od poz. 1 do 25.

„B”. Księgi korespondencji zwykłej:

1. Dziennik korespondencji zwykłej za rok 1946 „Wpływ”, ostatni nr [pisma] 443.
2. Dziennik korespondencji zwykłej za rok 1946 „Wychodząca”, ostatni nr [pisma] 541.
3. Dziennik [za rok] 1945 „Przychód”, ostatni nr [pisma] 132.
4. Dziennik [za rok] 1945 „Wychodzący”, ostatni nr [pisma] 427.

„C”. Książki i zapiski różne:

1. Książka doręczeń korespondencji zwykłej.
2. Książka chorych.
3. Książka dyżurów.
4. Ewidencja broni.
5. Odpisy rozkazów wyjazdu z[a] rok 1945.
6. Odpisy rozkazów wyjazdu z[a] rok 1946.
7. Ewidencja pochwał, nagród i kar.
8. Skorowidz do ewidencji pochwał itd.
9. Rejestr książeczek oficerskich.
10. Rejestr książeczek żołnierskich.
11. Ewidencja wydanych książeczek oficerskich.
12. Książka nadzwyczajnych wypadków.
13. Okólnik nr 04 NSW z dnia 9 I 1945 [r.].
14. Dziennik rozkazów Ministerstwa Obrony Narodowej.

„D”. Kancelaria Tajna:

1. Dziennik korespondencji tajnej i ściśle tajnej „Wpływ” za rok 1945, zakończony [na piśmie] nr 01100.
2. Dziennik korespondencji tajnej i ściśle tajnej „Wychodzącej” za r[ok] 1945, zakończony [na piśmie] nr 0395.

* Przekazanie odbyło się na podstawie pisma DSS MON z 13 VI 1946 r.

3. Księga zapisu przyjmowanych ściśle tajnych i tajnych przesyłek.
4. Pokwitowania nadania poczty tajnej i ściśle tajnej korespondencji za rok 1945.
5. Dziennik dla zapisu wchodzących ściśle tajnych i tajnych pism za rok 1946, zakończony [na] nr. 355.
6. Dziennik dla zapisu wychodzących ściśle tajnych i tajnych pism za rok 1946, zakończony [na] nr. 132.
7. Ewidencja niszczenia tajnych kopert za rok 1946, zakończona [na] poz. 227.
8. Dziennik maszynistki za rok 1945 i 1946, zakończony [na] nr. 116.
9. Książka doręczeń korespondencji tajnej za rok 1946, zakończona [na] nr. (brak).
10. Pokwitowanie nadania tajnej i ściśle tajnej poczty za rok 1946.
11. Teczki z aktami tajnymi za rok 1945 i 1946, według stanu dzienników i opisów tajnych w teczkach.

[Część II. Teczki administracyjne]

Rok 1945 – teczki nr 1 w 3 tomach, nr 2, nr 3 w 3 tomach, nr 4, nr 5, nr 6/I, II, III, IV, V, nr 7, nr 12, nr 13, nr 14, nr 15, II [!], nr 16, nr 18, nr 19, nr 20, nr 21.

Rok 1946 – teczki nr 1, [nr] 2, [nr] 3, [nr] 4, [nr] 5, [nr] 6, [nr] 7, [nr] 8, [nr] 9, [nr] 10, [nr] 11, [nr] 12, [nr] 13, [nr] 14, [nr] 15, [nr] 16, [nr] 17.

Druki ścisłego zarachowania.

1. Zlecenia kolejowe:

– AB 51599 [do] AB 51600,

– AC 51599 do AC 51600.

2. Księga kontroli wydanych zleceń.

[Część III]. **Dowody rzeczowe**

Księga przechowywanych przedmiotów zakończona [na] poz. 25. (bez dowodów).

[1.] Akta spraw karnych:

a) Sprawy z[a] rok 1945 wedle stanu repertorium O/1945.

b) Sprawy z[a] rok 1946 wedle stanu repertorium O/1946, z wykazem osiemnastu spraw karnych do załatwienia, a to nr.: O 811/46, [O] 814/46, [O] 827/46, [O] 826/46, [O] 813/46, [O] 802/46, [O] 807/46, [O] 799/46, [O] 804/46, [O] 825/46, [O] 823/46, [O] 824/46, [O] 808/46, [O] 806/46, [O] 818/46, [O] 800/46, [O] 803/46, [O] 828/46.

c) 4 tomy odpisów wyroków z[a] rok 1945.

d) 3 tomy odpisów wyroków z[a] rok 1946.

[2.] Akta korespondencji zwykłej:

a) korespondencja z[a] rok 1945 wedle dziennika koresp[ondencji] zwykłej za 1945 r. w 3 tomach,

b) korespondencja z[a] rok 1946 wedle dziennika koresp[ondencji] zwykłej za 1946 r. w 15 skoroszytach.

[3.] Różne:

a) pieczęć okrągła z godłem (gumowa),

b) pieczęć okrągła do pakietów (gumowa),

c) [pieczęć] do pakietów (metalowa),

d) [pieczęć] podłużna z nazwą sądu (gumowa),

e) [pieczęć] wpływu (gumowa),

- f) [pieczęć] z klauzulą prawomocności (gumowa),
- g) [pieczęć] za zgodność odpisu (gumowa),
- h) [pieczęć] wystawiono kartę karną,
- i) [pieczęć] opłata kredytowa,
- j) [pieczęć] wojskowe – bezpłatne,
- k) [pieczęć] akta w trybie nadzoru przeglądnięto,
- l) [pieczęć] tajne lit. „A”.

[Część IV]. **Inwentarz sądowy**

- 1. 1 żelazna szafa na tajne akta z 2 kluczami.
- 2. [1] mały regał na akta.
- 3. 1 zegar wiszący elektryczny.
- 4. 1 mały stolik pod akta.
- 5. 2 foteliki gięte tapicerowane.
- 6. 1 biurko szklane.
- 7. 1 biurko amerykańskie.
- 8. 1 krzesło skórą obite.
- 9. 1 wieszak.
- 10. 1 szafa amerykańska.
- 11. 1 powielacz „Cecha”.
- 12. 1 szafka z 8 szufladami.
- 13. 1 szafa dwuskrzydłowa na akta.
- 14. 1 lampa biurowa stojąca.
- 15. 1 godło oszklone w ramach.
- 16. 2 mapy ścienne województwa poznańskiego.
- 17. 1 biblioteka.
- 18. 2 taborety tapicerowane.
- 19. 3 krzesła tapicerowane.
- 20. 1 biurko rzeźbione.
- 21. 1 komplet gabinetowy złożony z 4 foteli, 1 stolika kwadratowego (blat szachownic) i 2 skrzydł[owych] szaf[e]k.
- 22. 1 fotel pluszowy.
- 23. 1 dywan na podłodze.
- 24. 1 zegar drewniany ścienny.
- 25. 1 lampa elektryczna z abażurem pap[ierowym].
- 26. 1 stojak ozdobny pod kwiaty.
- 27. 1 godło oszklone w ramach.
- 28. 1 biurko antyczne.
- 29. 1 wieszak.
- 30. 2 stoliki pod maszynę.
- 31. 2 biurka zwykłe.
- 32. 1 maszyna do pisania [marki] Mercedes.
- 33. 1 [maszyna do pisania marki] Rheinmetall.
- 34. 4 gięte fotele.

[Ponadto:]

1. Krzesło.
2. Stół owalny na 1 nodze fornirowany.
3. Komplet gabinetowy złożony z 1 kanapki i 4 fotelików z oparciem.
4. Stolik okrągły ze szklanym blatem na 3 nogach.
5. Foteliki z oparciem.
6. Łóżko z siatką bez materaców.
7. Szafa kuchenna, biało lakierowana, zniszczona.

Źródło: AIPN Po, 402/2, k. 116–117, mps.